

РОЗВИТОК ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТРАЄКТОРІЇ ПЕДАГОГА У СТВОРЕННІ ЕМОЦІЙНО СПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

6. Kholod, B.I. & Dashevska, O.V. (2012). Suchasnyi instrumentarii vyboru operatsiinykh stratehii rozvytku VNZ [A modern toolkit for choosing operational strategies for the development of a higher educational institution]. *Academy Review*. No. 1. pp. 36–39. [in Ukrainian].

7. Tsehelnik, T., Yashchuk, I., Kasianova, T., Tkachuk, Yu. & Ryzhak, Yu. (2023). Profesiina pidhotovka maibutnikh pedahohiv do formuvannia partnerskykh stosunkiv mizh

uchasnykamy osvitnoho protsesu v inkluzyvnykh klasakh zakladu zahalnoi serednoi osvity [Professional training of future teachers for the formation of partnership relations between participants of the educational process in inclusive classes of the institution of general secondary education]. *Youth & market*, No. 9 (217). pp. 69–80. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.10.2024

УДК 378.011.3-051:373.091.2

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.316392>

Надія Дудник, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
Андрій Дмитришин, аспірант
кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

РОЗВИТОК ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТРАЄКТОРІЇ ПЕДАГОГА У СТВОРЕННІ ЕМОЦІЙНО СПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

У статті проаналізовано необхідність професійного розвитку педагога в сучасних кризових умовах нашого суспільства. Визначено проблеми та суперечності в організації освітнього процесу і підкреслено провідну роль педагога в унормуванні емоційної атмосфери. Охарактеризовано вікові особливості становлення та індивідуальні прояви психоемоційної сфери особистості. Виокремлено завдання для педагогів у створенні емоційно сприятливих умов в освітньому середовищі. Подано перспективу у вибудовуванні траєкторії професійного зростання педагога для якісної організації освіти. Окреслено шляхи налагодження співпраці педагогів, батьків вихованців у гармонійному розвитку дітей. Для обговорення подано способи удосконалення освітнього процесу, названо шляхи поліпшення емоційного мікроклімату між педагогом та вихованцями.

Ключові слова: емоційно сприятливе середовище; емоційна сфера; педагогічна майстерність; організація виховного процесу; траєкторія саморозвитку педагога.

Лит. 11.

Nadiia Dudnyk, Ph.D. (Pedagogy), Associate Professor of the
General Pedagogy and Preschool Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University
Andrii Dmytryshyn, Postgraduate Student of the
General Pedagogy and Preschool Education Department,
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

DEVELOPMENT OF THE INDIVIDUAL TRAJECTORY OF THE PEDAGOGUE IN CREATING AN EMOTIONALLY SUPPORTIVE ENVIRONMENT IN THE EDUCATIONAL PROCESS

The article analyses the need for professional development of pedagogues in the current crisis conditions of our society. The problems and contradictions in the organisation of the educational process are identified and the leading role of the educator in normalising the emotional atmosphere is emphasised. The age peculiarities of formation and individual manifestations of the psycho-emotional sphere of personality are characterised. The tasks for pedagogues in creating emotionally supportive conditions in the educational environment are highlighted. The prospect of building a trajectory of professional growth of a pedagogue for the quality organisation of education is presented. The ways of establishing cooperation between educators and parents of children in the harmonious development of children are outlined. The ways of improving the educational process are presented for discussion, as well as ways to improve the emotional microclimate between the pedagogue and the children. The article prioritises the use of humane methods of educational influence and consideration of individual peculiarities of children's development. The study provides practical recommendations for improving the educational process. Innovations for creating an emotionally conducive developmental environment are proposed for teachers who strive for self-development. The authors emphasise the importance of systematic application of practical and theoretical techniques that promote emotional well-being during educational interaction. Attention is drawn to the ways of establishing cooperation between educational institutions and the public in the process of improving the conditions for organising the developmental environment. The prospect of

РОЗВИТОК ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТРАЄКТОРІЇ ПЕДАГОГА У СТВОРЕННІ ЕМОЦІЙНО СПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

personal self-development of a pedagogue is presented both to improve the quality of educational services and to promote the formation of competencies of pupils in social interaction.

Keywords: *emotionally supportive environment; emotional sphere; pedagogical competence; organisation of the educational process; trajectory of pedagogue's self-development.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Сучасні економічні, політичні, соціальні зміни в нашому суспільстві вимагають від педагогів переосмислення організації освітнього процесу. Українці перебувають під впливом подій війни, відчують напруження у взаєминах, адаптуються до життя під звуки сирен, реагують на тривожність навколишніх, чують неприємні новини з мас-медіа щодо небезпеки та проблем у своєму житті. Бажання зберегти себе, перебувати в доброму настрої, позитивній атмосфері, отримувати знання про світ, який дарує радість, щастя, можливість жити та творити, навчатися та насолоджуватися враженнями від світу вимагають знань про врегулювання власної емоційної сфери. Тому завдання педагогів розвивати власну траєкторію професійної майстерності, якісно організувати освітній процес, набувати психолого-педагогічних знань, щоб створити сприятливі умови для емоційного балансу вихованців та свого гармонійного буття.

Гуманні стратегії виховання, індивідуальний підхід до процесу організації освітньої взаємодії потребують нового осмислення та прийняття педагогами своєї ролі в професійній діяльності. Теорія гуманізму впродовж останніх десятиліть стала основоположною у всіх європейських освітніх установах. Один із провідних теоретиків та практиків гуманної педагогіки Ш. Амонашвілі пише: "Ця педагогіка сприймає дитину такою, як вона є, погоджується з її природою. Вона бачить у дитині її безмежність, усвідомлює її космічність і веде, готує її до служіння людству протягом усього життя. Гуманна педагогіка формує особистість у дитині шляхом ствердження у ній свободи, тому педагогічні системи, де взаємодія педагога та дитини передбачають створення атмосфери любові, оптимізму, високої духовності, моральності і культури така важлива. Вона мобілізує педагогічну творчість і пробуджує педагогічне мистецтво" [1, 12].

Освіта формує у дитини компетенції як розумового, так і культурологічного характеру, розвиває духовність, спонукає до морального розвитку, соціальних взаємин. Для створення педагогічних умов, які формують зростаючу особистість, її власний світогляд в умовах емоційного комфорту з урахуванням засад гуманістичних взаємин, педагогу необхідно володіти знаннями та вміннями у створенні позитивної психоемоційної атмосфери. Адже наставник як організатор задає ритм діяльності, створює настрій, тому повинен володіти прийом-

ами психологічного впливу, вміти унормувати дитячі емоції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі педагогічним проблемам емоційної взаємодії присвячено праці відомих дослідників: О. Галян, С. Заболоцька, І. Карабаєва, О. Кононко, С. Ладивір, С. Максименко, І. Молодушкіна, М. Монтессорі, Р. Павелків, В. Панок, Ж. Піаже, Е. Торндайк, О. Цигипало та ін. Зокрема, І. Молодушкіна зазначає: "Позитивні емоції знаходяться в основі моральності та творчих здібностей людини. Дитина, якій бракує любові та ласки, зростає холодною і нечуйною" [4, 37]. Увагу до процесу методичної підготовки педагогів у роботі з дошкільниками у напрямі морального, емоційного, культурологічного розвитку звернуто у дослідженнях І. Беха, Г. Беленької, Н. Гавриш, І. Євченко, К. Крутій, Н. Лисенко, Л. Лохвицької, В. Локсона, Т. Поніманської та ін. І. Бех підкреслює важливість духовно-морального виховання у становленні особистості й описує організаційну роль наставника у створенні позитивної атмосфери: "Вибудовуючи психологічно доцільні стосунки з дітьми, педагог як основний духовно-перетворювальний фактор у виховному процесі має долучати підростаючу особистість до загальноосвітньої й національної культури. Завдання педагога стосовно формування у вихованців морального вчинку полягає у забезпеченні їхнього емоційного розвитку" [2, 21].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Зважаючи на достатню кількість теоретичних досліджень у психолого-педагогічній літературі щодо необхідності створення емоційно позитивної атмосфери в освітньому процесі, зазначимо, що недостатньою є палітра практичних вправ та методичних порад для педагогів з урахуванням особливостей кризових умов розвитку нашого суспільства. Це ставить перед дослідниками нові проблеми в удосконаленні організації освітнього процесу. Адже дискомфорт, який супроводжує наше буття, коли лунає сигнал тривоги, зростання емоційної напруги, коли звучать невтішні прогнози в економічній та політичній сфері, вимагають від дорослих уміння залишатися впевненими у перспективі розвитку подій у недалекому майбутньому. Особливе місце відводиться педагогові як людині, яка вміє раціонально мислити, вибудовувати плани, створювати умови для розумового та морального розвитку молодого покоління, є наставником для дітей, які стануть будівничими кращої долі нашої держави. Сучасні батьки вихо-

РОЗВИТОК ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТРАЄКТОРІЇ ПЕДАГОГА У СТВОРЕННІ ЕМОЦІЙНО СПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

ванців не завжди емоційно раціональні, адже засмучені й багато уваги приділяють матеріальному добробуту родини, діти, які не можуть об'єктивно оцінити складні суспільні проблеми, не можуть їм зарадити, але відчувають тривогу, яка має валив на життєдіяльність, тому мають потребу черпати позитивну енергію. Освітні заклади повинні стати тим оберегом дитинства, які дають нові емоційні відчуття, створюють продуктивні умови для пізнання, пошуку, відчуття радісних моментів перемог.

Педагог в ЗДО, в школі, в інших освітніх закладах, повинен враховувати соціальні та політичні кризові обставини і створювати позитивну психоемоційну атмосферу під час перебування дитини в освітньому закладі. Над способами та засобами корекції емоційного стану вихованців з метою поліпшення їхнього психологічного стану, активізації пізнавальної та творчої діяльності працюють науковці, методисти, педагоги-практики. Вважаємо за необхідне звернути увагу на розробку методичних рекомендацій для педагогів у підвищенні якості організації освітнього процесу. Сучасний вихователь, який живе у інформаційно-комунікаційному світі, може підбирати для занять ігровий, дидактичний, культурологічний матеріал, впроваджувати інноваційні методики, власні творчі знахідки, які сприяють створенню емоційно позитивної атмосфери, поліпшують мисленнєві процеси, налагоджують взаємини.

Метою статті є виокремити напрями професійного розвитку педагогів у розв'язанні проблем організації освітнього процесу з використанням психолого-педагогічних прийомів на засадах гуманізму у створенні емоційного комфорту та позитивного настрою в учасників педагогічної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Потреба дитини, учня, студента у саморозвитку в умовах освітнього закладу є базовою. Особистість “розвивається у процесі практично-перетворювальної предметної діяльності, у ході соціального спілкування і виявляється тим більше розвинутою, чим більше людина усвідомлює себе вільною особистістю” [6, 115]. Розумовий, естетичний, фізичний, валеологічний, трудовий розвиток дитини має якісний результат тоді, коли педагог створює спокійний позитивний настрій в колективі, бачить і розуміє потреби кожного і може посприяти особистісному зростанню вихованців. Для цього він повинен знати сімейно-побутові умови перебування дитини, рівень її знань та загальної ерудованості, творчі уподобання, задатки, здатність співпрацювати в колективі та індивідуально, мрії та прагнення, плани на майбутнє.

Відомий психолог Г. Костюк писав про залежність розвитку психіки дитини, її здатності до сприймання моральних цінностей, культурологічних законів буття від соціальних умов, подій у

житті країни: “Ключ до правильного розуміння психічного розвитку як “саморуку” живої системи, в якому природний її потенціал реалізується в ході діяльності, полягає у конкретно-історичних суспільних умовах” [7, 96]. Дитина набуває знань, розвиває відчуття, проявляє емоцій під час спостережень за діяльністю значимих для неї людей. Психічні процеси зі споглядальних стають демонстративними, дошкільники у старшому віці здатні аналізувати власні переживання, виражати співчуття так, як їх презентували улюблені герої з мультфільмів, відеороликів, фільмів тощо.

Потреба до наслідування у дітей з дошкільного віку набуває емоційно-чуттєвого змісту, а бажання самовиразитися, заявити про себе соціуму стає потребою особистісного поступу. “Середовище психічного розвитку дитини теж не можна розглядати чисто зовнішньо, як механічну сукупність зовнішніх обставин. Треба брати його в зв'язку з тим, як це середовище відбивається в свідомості дитини, які думки, почуття, прагнення, інтереси в ній збуджує. Треба розглядати його в зв'язку з дійовим ставленням самої дитини до цього середовища, до тих чи інших його умов, до навколишніх людей. Від того, як заломлюється середовище в дитячій свідомості, залежить і вплив його на розвиток дитини” [7, 84].

У цьому процесі навчаються не тільки діти, а й дорослі, але оскільки діти більш чутливі та відкриті у способах вираження емоцій, вони під суб'єктивними враженнями оцінюють події світу, не маючи стереотипів мислення. А дорослі конструктивно подають знання про світ, об'єктивізують словесно відчуття, переживання, висловлюють стандартні думки та застосовують шляхи усунення проблем у типовий спосіб. Тому освітній процес, який включає як розумовий розвиток, так і емоційний, соціальний, має взаємовплив та взаєморозвиток в усіх учасників освітнього процесу, збагачує відчуття, розвиває емпатію у життєдіяльності. Щоб пояснити дитині ситуацію, вчинок, подію, емоційну реакцію, дорослий повинен осмислити, підібрати зрозумілі їй фрази, приклади, способи демонстрації відчуттів, емоційно у вербальний та невербальний спосіб передати зміст твердження чи дії, пояснити власні переживання та ставлення до події, вчинку.

У дослідженнях Р. Павелківа надано значення розвитку в дитини почуттів з дошкільця, коли відбувається “пізнання навколишнього світу, ознайомлення з наслідками своїх вчинків та усвідомлення, що добре і що погано” [10, 233]. Психолог пов'язує емоції дитини з внутрішнім світом і різними соціальними ситуаціями, стресами, реакціями на незвичайні події. Як реагувати та як справлятися з негативними емоціями діти вчать від дорослих, які своїми діями, словами демонструють способи унормування поведінки та подолання емоційного

дисбалансу. Діти вербалізують свої відчуття, демонструють симпатії і антипатії. Вони потребують прийняття й підтримки, бо є чутливими до емоційного стану навколишніх, не завжди розуміючи причини переживань дорослих, але завжди хочуть зарадити їм і бути поруч з близькими людьми.

Дослідниця І. Карабаєва наголошує на необхідності емоційного позитивного прийняття дитини дорослим, з яким передбачена взаємодія. Дитина, здобуваючи досвід соціальних стосунків, які демонструють педагоги та батьки, враховує традиції спілкування, моральні цінності, порівнює зі своїм вмінням спілкування. Вона вчиться, наслідуючи модель поведінки дорослих, споглядає їхню реакцію на вчинки та події, сприймає і осмислює власні відчуття, передає емоції.

Під час навчання, взаємодії, виконання завдань діти набувають досвід налагоджувати спілкування, вербалізувати свої думки, припущення, висловлювати творчі ідеї. Одні мислять швидше, інші потребують більше часу, одні віддають перевагу фізичній активності, інші – мисленнєвій діяльності, але визнання та увагу мають отримати усі. Тоді радість пізнання, радість взаємодії, радість творчості, радість за успіхи свої набудуть осмислення та сприймання на рівні емоційного піднесення. Т. Поніманська зазначає: “Становлення уявлень особистості про світ, стосунки людей, про себе починається у дошкільному дитинстві одночасно з розвитком почуттів і моральних якостей (гуманізму, колективізму, любові до батьків та ін.)” [11, 217]. Атмосфера спокою та доброзичливості від педагога як організатора освітнього процесу є обов’язковою, адже виховання починається зі споглядання за світом навколо, реакцією на події, вчинки інших, урегулювання проблемних ситуацій, налагодження дружніх взаємин.

В. Локсон визначив “золоті правила” у розвитку мотиваційної сфери дитини, серед яких хочемо виокремити: “Не підбивати щоразу підсумки, адже дитина може довго не проявляти помітних ознак прогресу, а потім різко досягти успіхів. Не порівнювати дитину з іншими. Мати собі супутником дитячу цікавість, а мірилом – ставлення до вихованця” [5]. Педагог у професійній діяльності має керуватися індивідуальним підходом до дитячого самовираження, враховувати мотиви дитячої поведінки, способів дій, вираження емоцій. Їхній досвід є різним, а знання про світ і себе в ньому формуються поступово. Принцип гуманізму у взаєминах допоможе підібрати засоби впливу, а безумовна любов дасть змогу бути щирим, не боятися виразити власні відчуття.

В останні роки набуває популярності STEM-освіта [3], яка передбачає поєднання теоретичних знань та практичних умінь, отримання нового досвіду, раціональне використання досягнень техноло-

гічних новацій. Доречними вважаємо проведення занять з дітьми з випічки, коли малюки працюють з тістом, виготовляють вироби, спостерігають за випіканням хліба. Такі заняття мають культурологічний зміст, бо долучають учасників до процесу виготовлення продукту, який має сакральне значення для українців. Робота над процесом приносить емоційне задоволення, результат праці наповнює радістю учасників, розвиває працелюбність, виховує повагу до тривалого і сенсорно багатого процесу хлібопекарства. Діти взаємодіють, захоплюються чудесним перетворенням звичайних продуктів у життєво необхідний пахучий хліб. Позитивні емоції запам’ятовуються на довгі роки, розвиваються вміння, розширюють пізнавальний інтерес до культури рідного народу.

М. Монтессорі у праці “Освіта і мир” звертає увагу на створення спеціального розвивального середовища для дітей в умовах освітніх закладів, де вони вчатьса самостійності, здобувають досвід, а педагоги стають порадиниками, не роблять прямих зауважень та повчань у виконанні завдань. Емоцій сповнюють дітей, коли їхня діяльність має певну мету, прояв ініціативи. “Дитина має справжнє бачення, маленький яскравий вогник просвітлення, який вона приносить нам у дар” [9, 31]. М. Монтессорі підносить дитину як найважливіше створіння людства, акцентує увагу педагогів на її особливій місії світорозбудови, творцем майбутнього. Педагогиня рекомендує створювати спокійну атмосферу самотворчості дитини, вибудовувати гуманістичні взаємини з вихованцями, щоб зберегти тендітні чутливі дитячі душі, які можуть змінити світ на краще. “Дитина творить диво, коли ми бачимо як вона прагне самостійності й можливості працювати, наділена неоціненними скарбами: ентузіазмом і любов’ю” [9, 39].

Діти люблять природу, мають чутливість до споглядання, милування її сезонними змінами. Завдання педагогів у створенні умов практичної участі дитини у висаджуванні квітів, кущів, саджанців, які діти доглядають, спостерігають за їх розвитком, збирають плоди і відчують радість під час споживання, збагачують свій смаковий досвід, розуміють важливість співіснування людини та природи.

Висновки. Емоційний розвиток особистості розпочинається з дошкільного періоду і триває упродовж життя. Організація процесу навчання та виховання ефективніше впливають на особистісне становлення, якщо сповнене позитивних емоцій. Структура педагогічної діяльності включає вимоги до наставника у своїй структурі, у ставленні до діяльності, адже він розвиває у вихованців знання, формує моральні цінності, долучає до культурних традицій, допомагає зрозуміти свої почуття. Траєкторія професійного зростання педагога повинна

РОЗВИТОК ІНДИВІДУАЛЬНОЇ ТРАЄКТОРІЇ ПЕДАГОГА У СТВОРЕННІ ЕМОЦІЙНО СПРИЯТЛИВОГО СЕРЕДОВИЩА В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ

включати не тільки освітні завдання, а й способи організації освітнього процесу, щоб зростаюча особистість отримувала задоволення від навчання, розуміла переживання інших, раділа за свої успіхи та перемоги інших.

У непростий час розвитку суспільства педагогам необхідно дбати про власне ментальне здоров'я, враховувати потреби розвитку вихованців, допомагати їм відчувати радість від життя, творити, працювати, самовиражатися. Процес удосконалення професійної майстерності педагога повинен включати сучасні досягнення науки, психологічні та соціальні особливості розвитку вихованців, підтримувати позитивну атмосферу під час взаємин, використовувати гуманні принципи.

Під час педагогічної діяльності педагог повинен відчувати потреби часу, використовувати новачі, особистісно зростати як професіонал. Адже ширшає палітра інформаційних сайтів, які розроблені фахівцями з метою допомоги у збереженні ментального здоров'я, емоційній підтримці учасників освітнього процесу. Проектні технології, які мають творчу діяльність, пов'язану з роботою в природі, долучають до народознавчих традицій, справляють емоційно позитивні враження, сприяють комунікації, розширюють взаємини людини та природи, піднімають настрій, сповнюють життя щасливими відчуттями.

ЛІТЕРАТУРА

1. Амонашвілі Ш.О. Школа життя. Хмельницький : Подільський культурно-просвітницький центр ім. М.К. Рєпіха, 2002. 172 с.
2. Бех І.Д. Особливості особистісно-зорієнтованого виховання : наук.-метод. посіб. Київ : ІЗМН, 1998. 204 с.
3. Гратися і не боятися: дієві поради для вихователів та батьків дошкільнят (2024). URL: <https://numo.mon.gov.ua/gratisya-i-ne-boyatisya>
4. Загадковий світ емоцій. Розвиток емоційної сфери дошкільників / упор. І.В. Молодущкіна. Харків : Вид. група "Основа", 2010. 207 с.
5. Золоті правила В. Локсона. URL: <https://shmp.com.ua/2017/12/04/zolot%D1%96-pravila-v-lokson-angl%D1%96js-kij-pedagog/>
6. Євченко І. Теоретичний аналіз проблеми самоствердження особистості. *Вісник КНТЕУ*. 2012. № 4. С. 112–120.
7. Костюк К. Навчально-виховний процес і психічний розвиток особистості / за ред. Л.М. Проколієнко. Київ : Рад. школа, 1989. 608 с.
8. Карабасєва І.І. Суб'єкт-суб'єктна взаємодія дорослого з дитиною як чинник прийняття дошкільником соціально значущих моральних цінностей. *Актуальні*

проблеми психології. Психологія розвитку дошкільника : зб. наук. статей. Київ, 2006. Т. IV. С. 82–94.

9. Освіта і мир. Праці Марії Монтессорі. Київ:7ЦБ, 2023. 166 с.
10. Павелків Р., Цигипало О. Дитяча психологія : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2011. 375 с.
11. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2006. 456 с.

REFERENCES

1. Amonashvili, Sh.O. (2002). Shkola zhyttya [School of life]. Khmelnytskyi, 172 p. [in Ukrainian].
2. Bekh, I.D. (1998). Osoblyvosti osobystisno-zoriyentovanoho vykhovannya : nauk.-metod. posib. [Features of personality-oriented education: scientific and methodological manual]. Kyiv, 204 p. [in Ukrainian].
3. Hratsysya i ne boyatysya: diyevi porady dlya vykhovateliv ta batkiv doshkilnyat (2024). [Play and not be afraid: effective tips for educators and parents of preschoolers]. Available at: <https://numo.mon.gov.ua/gratisya-i-ne-boyatisya> [in Ukrainian].
4. Zahadkovyy svit emotsiy. Rozvytok emotsiynoyi sfery doshkilnykiv [The mysterious world of emotions. Development of the emotional sphere of preschoolers]. (Ed.). I.V. Molodushkina. Kharkiv, 2010. 207 p. [in Ukrainian].
5. Zoloti pravyla V. Loksona [W. Lockson's Golden Rules]. Available at: <https://shmp.com.ua/2017/12/04/zolot%D1%96-pravila-v-lokson-angl%D1%96js-kij-pedagog/> [in Ukrainian].
6. Yevchenko, I. (2012). Teoretychnyy analiz problemy samostverdzhenya osobystosti [Theoretical analysis of the problem of self-affirmation of the individual]. *Bulletin of the Kyiv National University of Trade and Economics*, No. 4. pp. 112–120. [in Ukrainian].
7. Kostyuk, K. (1989). Navchalno-vykhovnyy protses i psykhychnyy rozvytok osobystosti [Educational process and mental development of personality]. (Ed.). L.M. Prokoliyenko. Kyiv, 608 p. [in Ukrainian].
8. Karabayeva, I.I. (2006). Subjekt-subjektna vzayemodiya dorosloho z dytynoyu yak chynnyk pryynyattya doshkilnykom sotsialno znachushchykh moralnykh tsinnostey [Subject-subject interaction of an adult with a child as a factor in the adoption of socially significant moral values by a preschooler]. *Actual problems of psychology. Psychology of preschool child development: coll. of science articles*. Vol. IV. Kyiv, pp. 82–94. [in Ukrainian].
9. Osvita i myr. Pratsi Marii Montessori [Education and Peace. The works of Maria Montessori]. Kyiv, 2023. 166 p. [in Ukrainian].
10. Pavelkiv, R. & Tsyhypalo, O. (2011). Dytyacha psykholohiya: navch. posib [Child psychology: a textbook]. Kyiv, 375 p. [in Ukrainian].
11. Ponimanska T.I. (2006). Doshkilna pedahohika: navch. posib. [Preschool pedagogy: a textbook]. Kyiv, 456 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 21.10.2024

